

Środki finansowe na realizację zadania zostały pozyskane w ramach projektu;
„Wspólnota cierpienia czy konkurencja ofiar? Los Żydów, Romów i Polaków w czasie II Wojny Światowej”
przyjętego do finansowania w drodze konkursu na realizację projektów w ramach programu pod nazwą
„Nauka dla Społeczeństwa II” ogłoszonego komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 kwietnia 2023 r.

Muzealizacja romskiej historii

Romowie w muzeach pamięci Zagłady

Cele lekcji

Po ukończeniu lekcji uczestnik:

- rozumie rolę muzeów jako instytucji pamięci społecznej,
- zna genezę nowoczesnego muzeum i jego ograniczenia,
- potrafi wyjaśnić, dlaczego Romowie byli historycznie marginalizowani w muzeach,
- rozumie różnicę między muzeum nowoczesnym a muzeum współczesnym,
- potrafi krytycznie analizować muzealne reprezentacje romskiej historii Zagłady.
- potrafi wskazać mechanizmy hierarchizacji ofiar w muzeach Holokaustu,
- zna główne modele muzealnej reprezentacji romskiej historii,
- rozumie napięcie między polityką pamięci a polityką tożsamości Romów,
- potrafi krytycznie ocenić rolę muzeów w (re)produkcji stereotypów.

1. Muzeum jako instytucja pamięci

Muzea są jednymi z kluczowych **instytucji kulturowych zarządzających pamięcią społeczną**. Decydują one:

- co zostaje zapamiętane,
- jak zostaje opowiedziane,
- co zostaje przemilczane lub zdegradowane do roli marginalnej.

Muzeum nie jest neutralnym „magazynem przeszłości”, lecz **aktywnym producentem znaczeń**, ujawniającym hierarchie wartości danej zbiorowości.

W tym sensie muzealne reprezentacje Romów stanowią szczególnie wyrazisty przykład napięcia między pamięcią, władzą i wykluczeniem.

2. Muzeum nowoczesne - geneza i funkcja

Instytucja muzeum wyłoniła się wraz z europejską nowoczesnością (XVIII - XIX w.), w kontekście:

- industrializacji i sekularyzacji,
- rozpadu żywej tradycji,
- kryzysu ciągłości między przeszłością a teraźniejszością.

Muzeum miało **zapełnić lukę po utraconej tradycji**, oferując symboliczną ciągłość i stabilność tożsamościową w świecie gwałtownych zmian.

3. „Grzech pierworodny” nowoczesnego muzeum

Nowoczesne muzeum zostało ukształtowane przez trzy dominujące narracje:

3.1. Narrację oświeceniową

- liniowy postęp,
- „wielkie wydarzenia” i „wielkich ludzi”,
- eurocentryczne kryteria kultury i rozwoju.

3.2. Narrację narodową

- muzeum jako narzędzie budowy tożsamości narodowej,
- selektywna pamięć wzmacniająca wspólnotę,
- wykluczanie grup niepasujących do etniczno-kulturowego modelu narodu.

3.3. Narrację kolonialną

- inne kultury jako „przeszłe stadia rozwoju”,
- orientalizacja i egzotyzacja,
- naturalizacja nierówności.

Romowie zostali w tym porządku skonstruowani jako:

- „lud bez historii”,
- kulturowo obcy,
- stojący poza postępem i narodem.

4. Skutki dla muzealnej reprezentacji Romów

W nowoczesnym muzeum Romowie:

- byli nieobecni lub marginalni,
- przedstawiani jako egzotyczni „inni”,
- pozbawieni sprawczości historycznej.

Ten schemat myślenia miał bezpośredni wpływ na sposób prezentowania **Zagłady Romów** – nawet tam, gdzie ich cierpienie było faktem historycznym pierwszoplanowym.

5. Muzeum współczesne i Nowa Muzeologia

Ruch **Nowej Muzeologii** stanowi próbę przezwyciężenia tego dziedzictwa poprzez:

- krytykę absolutnej władzy kuratorów,
- włączanie historii grup mniejszościowych,
- traktowanie muzeum jako **forum dialogu**, a nie autorytatywnego narratora.

Muzeum współczesne:

- jest przestrzenią performatywną,
- staje się „strefą spotkania”,
- nie tyle udziela odpowiedzi, ile **prowokuje pytania i wątpliwości**.

6. Muzeum jako przestrzeń zwątpienia

Zgodnie z tą koncepcją muzeum:

- nie zamyka historii w jednej interpretacji,
- łączy pamięć społeczną z refleksją historyczną,
- ujawnia konflikty pamięci zamiast je wygładzać.

Jest to przejście od **historii autorytatywnej** do **pamięci pluralistycznej**

7. Romowie jako „niewidzialni” w historii

Romowie są klasycznym przykładem zbiorowości **uprzedmiotowionej w monocentrycznym dyskursie historycznym**, tworzonym z perspektywy dominującej większości. Nowoczesne muzeum - jako instytucja wyrosła z tego dyskursu - przez dekady reprodukowało obraz Romów jako:

- pozbawionych historii,
- egzotycznych,
- marginalnych wobec „wielkich wydarzeń”.

Paradoksalnie właśnie **II wojna światowa i Zagłada**, w których Romowie byli jednymi z głównych ofiar, stały się momentem ujawniającym strukturalną słabość muzeów w reprezentowaniu ich doświadczenia.

8. Hierarchia ofiar w muzeach Holokaustu

Przykład z USA

Analiza **United States Holocaust Memorial Museum** pokazuje, że nawet muzea deklarujące pluralizm pamięci tworzą **hierarchie ofiar**.

Według **Amy Sodaro**:

- jedynie Żydzi prezentowani są jako ofiary Holokaustu sensu stricto,
- Romowie umieszczani są w kategorii „innych ofiar”,
- ich los nie jest powiązany z nazistowskim rasizmem w narracji prawnej (ustawy norymberskie).

Warstwa wizualna ekspozycji dodatkowo **egzotyzuje Romów**, podkreślając nomadyzm i „odmienność kulturową”, co może sugerować, że byli prześladowani jako „aspołeczni”, a nie jako ofiary rasowej ideologii nazistowskiej.

Ograniczona widzialność - przykład słowacki

W **Muzeum Słowackiego Powstania Narodowego** Romowie nie zajmują centralnego miejsca w narracji wystawy. Mimo to jest to **rzadki przykład muzeum**, które:

- przedstawia **szczegółowe informacje o romskich ofiarach wojennych prześladowań**,
- jednoznacznie wskazuje sprawców, wymieniając **nie tylko Niemców, lecz również współpracujących z nimi Słowaków**.

Jednocześnie ekspozycja ta ujawnia istotny problem. Materiały informacyjne:

- powielają stereotyp Romów jako jednostek „aspołecznych”,
- sugerują ich trudności z adaptacją do „reguł życia społecznego”,
- reprodukcją narrację odpowiedzialności kulturowej ofiar za własne wykluczenie.

Folkloryzacja i egzotyzacja - przypadek Jasenovaca

Podobne mechanizmy widoczne są w **Jasenovac Memorial Site**, upamiętniającym obóz, w którym chorwaccy faszysti zamordowali - według szacunków - około 20 tysięcy Romów.

Sekcja poświęcona Romom:

- zawiera **bardzo ogólne informacje** (np. o języku romskim czy pochodzeniu nazwy „Romowie”),
- sugeruje, że Romowie są grupą „obcą”, wymagającą dodatkowego „wprowadzenia” dla zwiedzających,
- w przeciwieństwie do ekspozycji poświęconej ofiarom żydowskim.

Dodatkowo w Jasenovacu obserwujemy **daleko posuniętą folkloryzację Romów**, przejawiającą się w:

- romantyzujących opisach Romów jako „ludu wolności i nieograniczonego ruchu”,
- sugerowaniu, że „obozowy drut kolczasty był czymś nie do pomyślenia” dla ich kultury.

Budapeszt: inkluzja wywalczona

Na tle wcześniejszych przykładów **Holocaust Memorial Center Budapest** poświęca Romom **relatywnie dużą część ekspozycji**. Należy jednak podkreślić, że:

- w pierwotnym projekcie muzeum Romowie byli całkowicie nieobecni,
- zmiana nastąpiła **dopiero w wyniku protestów romskich działaczy**,
- romską część wystawy opracowali muzealnicy z Muzeum Etnograficznego, a nie główny zespół kuratorski.

Ten „podział pracy” symbolicznie utrwała rozróżnienie:

- Żydzi → historia,
- Romowie → etnografia.

Muzeum podejmuje próby **przełamywania stereotypów**, prezentując Romów jako osoby pracujące i uczestniczące w życiu społecznym. Jednocześnie jednak w ekspozycji obecne są elementy problematyczne:

- utożsamianie Romów z nomadyzmem,
- rozróżnianie „dobrych” Romów (np. muzyków) i „reszty”,
- budowanie dystansu poprzez podkreślanie kulturowej odrębności.

Narracja muzealna:

- akcentuje wspólnotę losów Żydów i Romów,
- wspomina o antyromskich postawach większości,

wyjątkowo - jak na muzea regionu - odnosi się do aktów romskiego oporu, choć czyni to w kontrowersyjnym

9. Auschwitz-Birkenau: romska autoprezentacja i jej krytyka

W **Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau** w 2001 roku otwarto w Bloku 13 stałą wystawę o zagładzie Romów.

Wystawa została przygotowana przez **Centralną Radę Niemieckich Sinti i Romów**, którą kieruje **Romani Rose**.

Jej cechy charakterystyczne:

- narracja tworzona przez samych Romów,
- prezentacja Sinti i Romów jako dobrze zintegrowanych przed wojną,
- jednoznaczne zakwalifikowanie ich jako ofiar Holokaustu.

Według **Huuba van Baara**, wystawa w Auschwitz:

- homogenizuje doświadczenie europejskich Romów,
- traktuje los niemieckich Sinti i Romów jako paradygmat,
- pomija lokalne zróżnicowania i przednazistowski antycyganizm.

Jest to przykład **polityki tożsamości**, która wzmacnia roszczenia pamięciowe, ale jednocześnie może zacierać historyczną złożoność romskiego doświadczenia.

10. Model alternatywny: Szwecja i współtworzenie pamięci

Inny kierunek pokazują badania zespołu **Christine Hansen i Ingrid Martins Holmberg** w Szwecji.

Projekty takie jak:

- **Resandekartan (Mapa Wędrowców)**
- **Rom San – är du Rom?**

opierały się na:

- realnym współudziale Romów (prawo głosu i weta),
- odejściu od homogenizującego terminu „Romowie”,
- redefinicji pojęć „miejsce historyczne” i „dziedzictwo”.

Efektem była nie tylko edukacja większości, lecz także **odzyskiwanie historii przez samych Romów**.

11. Od „korzeni” do „szlaków”

Inspiracją teoretyczną dla takiego podejścia jest koncepcja **Jamesa Clifforda**, zgodnie z którą:

- kultury nie posiadają korzeni (roots),
- lecz poruszają się szlakami wędrówek (routes),
- rozwijają się poprzez ruch, kontakt i wymianę.

Muzeum, które chce adekwatnie reprezentować romską historię, musi przyjąć tę perspektywę i zrewidować własne założenia dotyczące miejsca, tradycji i dziedzictwa.

12. Wyzwania współczesne

Reprezentacja romskiej historii w muzeach jest zagrożona przez:

1. **homogenizację pamięci** (turystyka, przemysł dziedzictwa),
2. **gettoizację** w ramach odrębnych „muzeów praw człowieka”,
3. brak realnej rewizji narracji muzeów głównego nurtu.

Podsumowanie

- Muzea są kluczowym polem walki o pamięć i widzialność Romów.
- Wciąż dominują hierarchie ofiar i stereotypowe reprezentacje.
- Najbardziej obiecujące są modele współtworzenia pamięci z udziałem Romów.
- Muzealizacja romskiej historii wymaga rewizji pojęć: miejsca, dziedzictwa i kultury.

Pytania kontrolne

1. Na czym polega „niewidzialność” Romów w muzeach historycznych?
2. Jak działa muzealna hierarchia ofiar?
3. Jakie są zalety i ograniczenia romskiej autoprezentacji w Auschwitz?